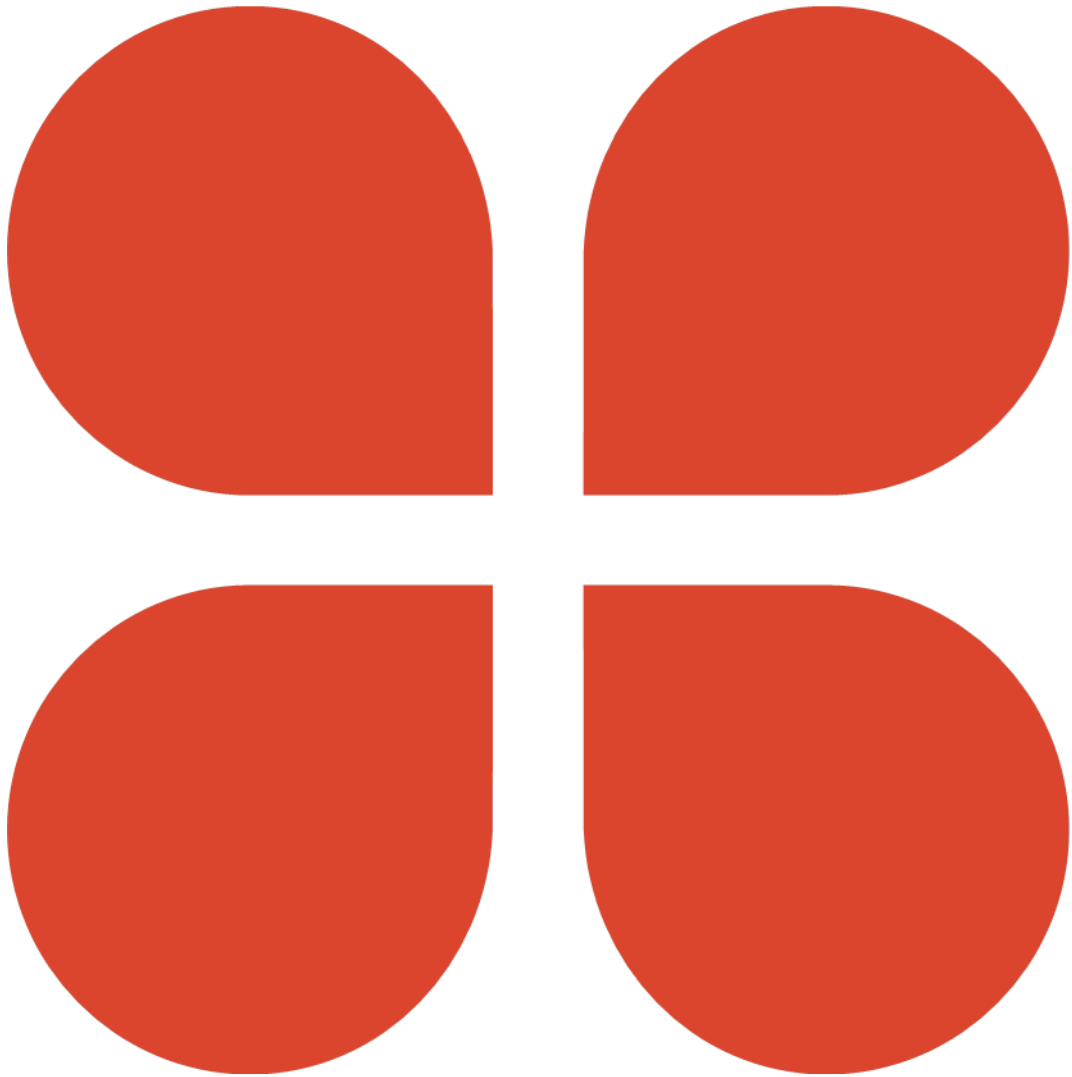

Ög 43 Ingelstad

Runristningens historia och betydelse

Riksantikvarieämbetet
Box 1114
621 22 Visby
Tel 08-5191 80 00
www.raa.se
registrator@raa.se

Riksantikvarieämbetet 2017
Ög 43 Ingelstad – Runristningens historia och betydelse, dnr 3.5.1-02406-2017.
Upphovsrätt, där inget annat anges,
enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se>

Innehåll

Historik	4
Inskriften	7
Bildristningen	10
Datering	11
Runsystemet	12
Ristningens placering	12
Inskriftens innehåll	12
Slutord	13
Referenser	14

Ög 43 Ingelstad

Runristningen Ög 43 i Östra Eneby socken är ristad i den sydvästra delen av ett bergsparti beläget norr om Kiselgatan i Norrköping. På samma bergsparti låg tidigare den nu försvunna gården Ingelstad. Ristningen, som är förhållandevis liten (ca 0,40 × 0,15 m), består av två rader med runor samt ett antal bildristningar – bland annat ett svärd och en solliknande symbol – vilka tillsammans ska uppfattas som en enhet (RAÄ Östra Eneby 62:1–2).

Syftet med denna rapport är att beskriva ristningens äldre historia samt ge en sammanfattning om forskningsläget och ristningens runologiska och kulturhistoriska betydelse.

Historik

Ingelstadristningen blev känd för forskningen i början av 1820-talet. I ett brev till J. Adlerbeth den 16 oktober 1821 skriver J. H. Wallman att »Vid Norrköping är jag underrättad om en Runristning i ett Hälleberg nära Ingelstad gård, besedd och hastigt aftecknad af Konglig Sekreter Agrell; hvilken inscription jag nu vill sjelf taga i ögnasigte». I Nordiska museets arkiv finns en teckning av ristningen, som Wallman förmodligen har utfört själv (fig. 1). Det rör sig uppenbarligen en renritning och den är försedd med följande anteckning: »Ristningen på en fristående, 14 fot hög, klippa; omkring 600 fot ifrån Bråviken. 100 fot Norr om den ristade klippan en inhuggen cistern i berget».

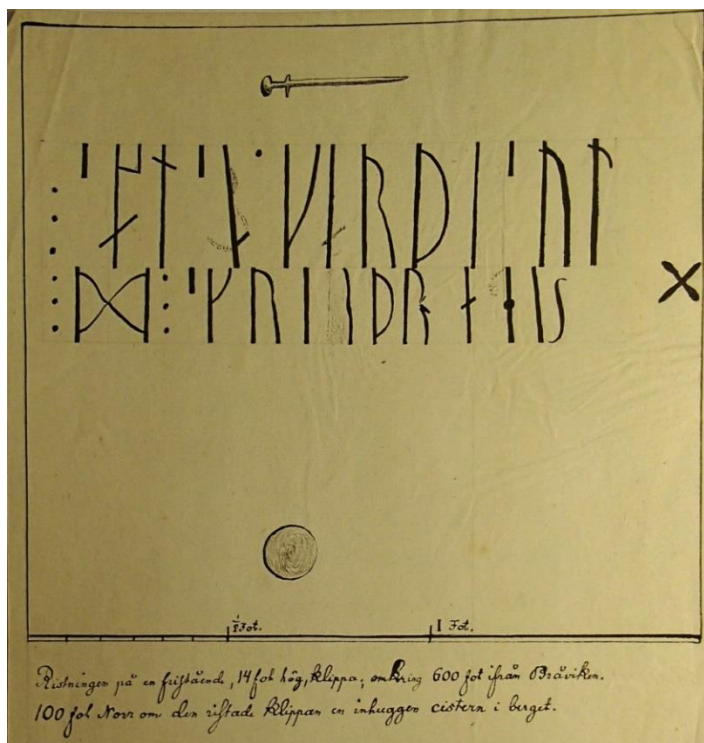

Fig. 1. J. H. Wallmans teckning av Ingelstadristningen, troligen utförd 1821. Efter original Wallmans samling i Nordiska museet.

Redan på sommaren samma år hade ristningen även blivit avbildad av den dåvarande amanuensen vid Vitterhetsakademien, J. G. Liljegren. Hans teckning (fig. 2) är daterad den 17 juli 1821 och är inklistrad i det sjätte bandet av Fullständig Bautil (ATA). Dessutom finns i fotografisamlingen i ATA en osignerad bläckteckning (fig. 3), som av allt att döma kommer från Liljegrens samlingar (se nedan). Trots vissa avvikelser rör det sig troligen om en förlaga till den tidigare nämnda teckningen.

Fig. 2. J. G. Liljegrens teckning daterad den 17/7 1821. Efter Fullständig Bautil 6 (ATA).

Fig. 3. Teckning i fotosamlingen i ATA, som ursprungligen kommer från Liljegrens samlingar och som troligen är hans egen originalteckning.

Sju år senare när Liljegren blivit riksantikvarie, mottog han även upplysningar om denna ristning från notarien Johan Peter Kjellberg i Norrköping. Enligt Kjellberg fanns ristningen »på öfversta kanten af en horizontal Bergkulle i Kirsbärshagen vid Ingelstad Heman, Ö. Eneby

Socken, ¼ norr om Norrköping» (Brev till Liljegren 7/12 1828). I Liljegrens Fullständig Bautil (ATA) finns en laverad teckning av ristningen (fig. 5) som måste ha kommit från denne Kjellberg. Teckningen är signerad A.T.K. och utförd av Kjellbergs då tjugoföråriga son Albert Theophron Kjellberg, som sedermera blev känd som konstnär och porlinsmålare.

Fig. 5. A. T. Kjellbergs teckning, troligen utförd 1828. Efter original i Liljegrens Fullständig Bautil 6 (ATA).

Dessa fyra teckningar från 1820-talet är mycket värdefulla, eftersom de visar både runristningen och de flesta av bildristningarna som finns på samma stenytta: svärdet, korset och den stora skålgropen nedtill till vänster. Ingen av teckningarna har dock markerat de radiella strecken runt den sistnämnda. Teckningarna visar också att ristningen befann sig i samma skick som nu och att den skada som har drabbat några runor i den nedre raden fanns redan då. J. P. Kjellberg nämner till och med uttryckligen i det ovan citerade brevet att »på et å Ritningen markerat Ställe har en stor Flaga gjort Tvärstrecket [i en runa] osynligt».

Efter den första uppmärksamheten på 1820-talet tycks ristningen ha varit relativt bortglömd fram till 1866 då Hans Hildebrand fann en teckning av den i J. G. Liljegrens kvarlåtenskap. Eftersom inskriften innehöll den urnordiska runan \mathfrak{M} underrättade han den engelske runforskaren George Stephens, som då arbetade med en stor utgåva av inskrifterna med äldre runor. Stephens erhöll senare också uppgifter om ristningen från lektor L. C. Wiede i Linköping, som hade besökt platsen vid flera tillfällen och även avbildat ristningen. Båda dessa teckningar reproducerades av Stephens i hans verk *Old-Northern Runic Monuments* (ONRM 2 s. 837 f.).

Ristningen har senare tydligen blivit övertäckt med jord och det var länge okänt var den var belägen. C. F. Nordenskjöld eftersökte den förgäves på sin antikvariska resa 1872. Samma sak gällde Erik Brate som besökte platsen sommaren 1893. Den återfanns dock året efter av inspektör A. Granqvist i Ingelstad och undersöktes av Brate samma sommar.

Den 14 juni 1905 granskades inskriften av professor Otto von Friesen, som har efterlämnat några noteringar om den i en av sina anteckningsböcker (Anteckningsbok III, s. 1, 30). År 1931 gjorde arkeologen Arthur Nordén en gipsavgjutning av ristningen, som han lade till grund för en nyläsning av inskriften (Nordén 1937 s. 154 ff.).

Ingelstadristningen har i modern tid blivit uppmålad flera gånger genom Runverkets försorg. Den senaste utfördes i juli 2011 av Thorgunn Snædal enligt en anteckning i Runverkets fältex. C

Fig. 6. Ingelstadristningen uppmålad av Erik Brate 1894. Foto E. Brate (ATA)

Inskriften

Inskriften är fördelad på två rader och kan återges på följande sätt:

∶ **salsikarpisul**

∶ **D ∶ skut--þ--ahiu**

Sølsi gærði söl. D(agr) ... þ[ett]a hiö.

»Salse gjorde solen. Dag högg detta ...»

Några runor i den nedre raden är skadade och de går därför inte att säkert bestämma. Dessa skador fanns som nämnts redan på 1820-talet.

Det tidiga 1800-talets forskare lyckades inte tyda innehållet i texten, vilket berodde på att man då ännu inte helt hade förstått det aktuella runsystemet, som utgörs av det som i dag kallas kortkvistrunor. Liljegren har exempelvis i Run-urkunder (1833) upptagit inskriften i särskild avdelning med »Obestämda eller svårläsliga» inskrifter tillsammans med bland annat några inskrifter med samma typ av runor som exempelvis Kärnbostenen (Sö 176) och Rökstenen (Ög 136). Det finns alltså ingen som helst anledning att misstänka att inskriften skulle vara senare tiders verk, eftersom denna typ av runor först blev fullständigt dechiffrerade genom Sophus Bugges arbeten om

Rökstenen på 1870-talet. Dessutom innehåller inskriften ett par mycket sällsynta teckenformer, som inte ens i dag är särskilt kända utanför den snäva kretsen av runologer.

De första försöken av tyda inskriften gjordes av George Stephens (ONRM 2 s. 837 f.) och Sophus Bugge (i Brate & Bugge 1887–91 s. 304 f.), men ingen av dessa tolkningar har något större värde, eftersom de byggde på delvis felaktiga avbildningar. Det var först i och med Erik Brates undersökning sommaren 1894, som inskriften fick en i huvudsak korrekt läsning.

I Östergötlands runinskrifter (ÖgR s. 43, 44) återger Brate inskriften på följande sätt:

Övre raden: : **salsi karpi sul**

Nedre raden: : **d : skut?? þ??a hiu +**

Sōlsi (el. *Salsi*) *gærði sōl*. *D[agr] skut[a ī] þ[ætt]a hiō*.

»Solse (el. Salse) gjorde solen; Dag högg detta på bergknallen.»

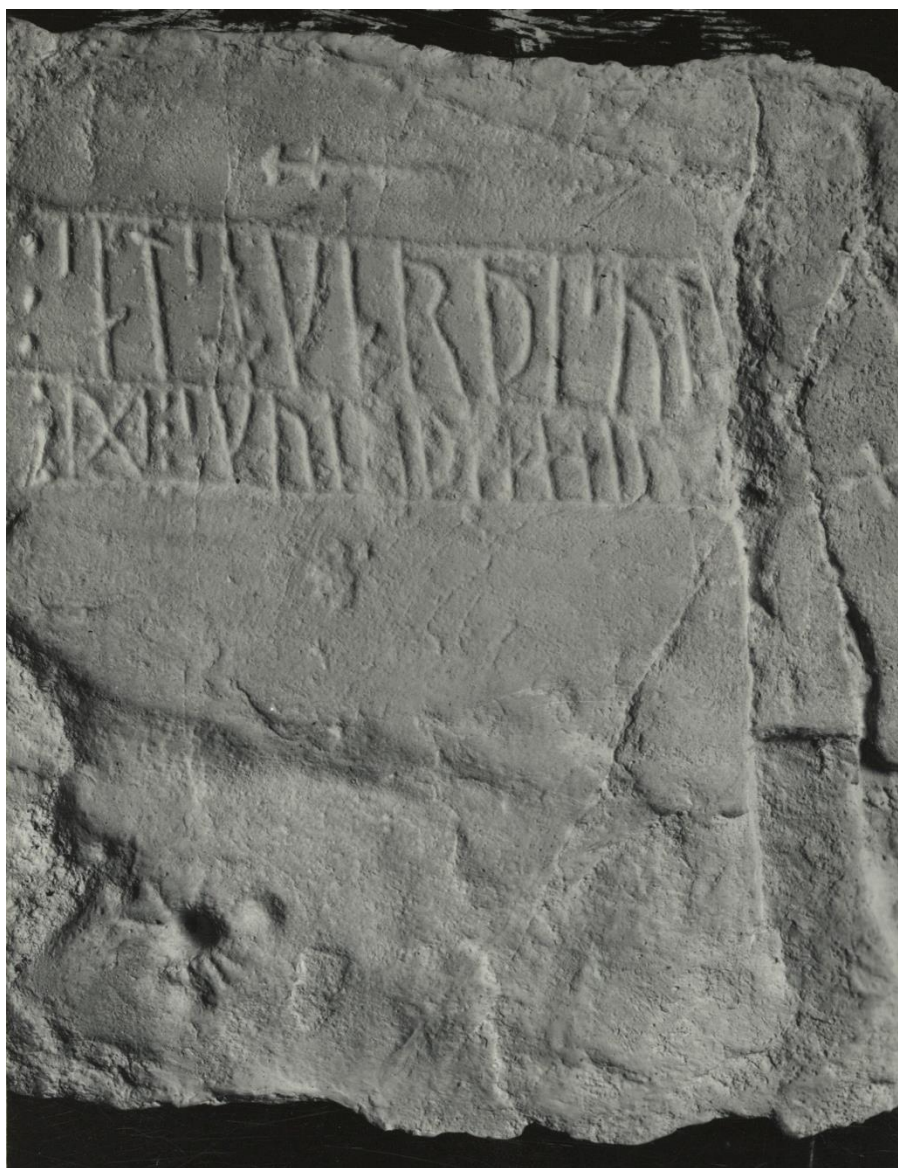

Fig. 7. Arthur Nordéns gipsavgjutning av ristningen 1931. Foto A. Nordén (ATA).

Senare föreslog Arthur Nordén (1937 s. 155 f.) att den nedre raden i stället skulle läsas på följande sätt:

: d : skutliþinahiu

Nordén antog (s. 156) att inskriften i denna rad hade ett liknande innehåll som i den övre raden, och föreslog att runföljden **skutli** kunde vara felristad för **skutil** och avse bilden av det lilla svärdet. Han ville dock inte direkt sammanställa det med isl. *skutill*, eftersom detta ord avsåg olika typer av skjutvapen, främst harpunen, utan tänkte sig en motsvarighet till isl. *skutill* 'stång som skjutes fram och tillbaka, sköttel i gårdegård eller grind o. s. v.'. Enligt Nordén kunde det handla om en poetisk beteckning »för svärdet, som skjutes fram och tillbaka i stridsvimlet». Som alternativ nämner han också möjligheten att anknyta till det likalydande ordet *skutill*, som uppges uppträda i betydelsen 'skål' i Eddadikten *Rigstula*. Ordet skulle i så fall enligt Nordén i stället syfta på den skålgrop som ingår i strålkranen.

Det bör nämnas att den definition för det första *skutill* som Nordén anknyter till (Fritzner 3 s. 397: »Stok eller Bræt som er anbragt, indrettet saaledes, at de efter Behovet kunne skydes frem og tilbage; jvf. *skutlahlið*») tillhör ett yngre språkskede.¹ Det andra *skutill*, som är ett lånord från fe. *scutel*, lat. *scutella*, betyder enligt Norrøn ordbok (s. 566) 'lite bord, disk, fat' och är alltså inte direkt överförbart på en skålgrop.

Förutom att orden inte direkt svarar mot de bildristningar som de antas syfta på, måste det framhållas att båda förutsätter en felristning i den aktuella runföljden. Dessutom är det mycket tveksamt om det följande ordet kan läsas **þina**, som Nordén har gjort (se Källström 2007 s. 351). Allt tyder i stället på att Brates supplerings **þ[it]a** här är den rätta, vilket i så fall utesluter ett samband med de nämnda isländska orden, som båda har maskulint genus, inte neutralt. Någon slutgiltig tolkning av den sista raden finns ännu inte.

Det inledande namnet *Salsi* (*Sþlsi*) har tolkats som en avledning med suffixet *-si* antingen till namnet *Salvi* (*Sþlvi*) eller till adjektivet *sþlr* '(gul)blek' (NRL s. 187). Namnet har tydligen varit mycket sällsynt och det är från vikingatiden i övrigt bara känt från en runsten i Sigtuna (U 403). Enligt SMPs finns dessutom ett medeltida belägg på detta namn från Hälsingland (*ketillo salsason* 1314 20/3 Söderala, SD 3 s. 166). På västnordiskt område förekommer det endast som namn på en fiktiv person i Eddan (Lind sp. 1016).

Mycket märklig är förekomsten av den urnordiska runan **ᚱ** **d** i början av den nedre raden. Runan bar i äldre tid namnet urn. **dagar* (runsv. *dagr*) och antas här ha använts som en begreppsruna för mansnamnet *Dagr*. Denna användning är helt unik i svenska runinskrifter, men har vissa paralleller i den kontinentala och fornengelska manuskripttraditionen (se t.ex. Page 1999 s. 77 ff.). Att runan är omgiven av skiljetecken, vilket förekommer i anslutning till just personnamn i en del tidigvikingatida runinskrifter (se t.ex.

¹ Påpekats i artikeln ¹**skutill** i ONP.

Loman 1965 s. 52, Åkerström 2013 s. 37 f.) talar för att denna tolkning är riktig. Namnet *Dagr* är relativt sällsynt i vikingatida runinskrifter, men förekommer på ett par västgötska runstenar (Vg 101, Vg 113).

Fig. 8. Svärdet och »solen». Gipsavgjutningar av A. Nordén 1925. Foto ATA.

Bildristningen

Ristningen består förutom av de två raderna av runor av en svärdsbild, en djup skålgrop omgiven av en strålkranz av nio streck och tre grundare skålgropar samt ett likarmat kors (se fig. 7, 8). Dessutom finns tre spridda skålgropar till höger om runristningen (fig. 6). Några av de tidigaste undersökarna har också uppfattat en kilformig fåra nedanför runraden (se fig. 2, 3) som ristad, men den har av senare undersökare bedömts som en naturlig fördjupning.

Ingelstadrastningen är unik genom att den kombinerar runor med bildristningar av en typ som man annars associerar med bronsålderns hällristningar. Skålgropar förekommer visserligen ibland också på runstenar och finns bland annat på Ög 162 vid Kullerstads bro i Kullerstads sn och på U 875 Focksta i Hagby sn. I dessa fall är det tydligt att det handlar om äldre ristningar som har funnits innan runristningen tillkom (se Nordén 1925 s. 103, UR 3 s. 550). Vid Ingelstad bör vi däremot räkna med samtidighet mellan run- och bildristningarna, alternativt att vissa äldre ristningar kan ha utnyttjats och bättrats på.

Ingelstadrastningen är också ovanlig genom att den ger ett konkret exempel på ett samband mellan text och bild, något som nästan aldrig förekommer i vikingatida runinskrifter. Den inledande radens »Salse gjorde solen» måste nämligen syfta på skålgropen med strålkranzen.

Svärdsbilden är särskilt intressant, eftersom den avbildar ett svärd av vikingatida typ, vilket är av betydelse för ristningens datering. Här borde också den korsformiga figuren kunna dras in, vilket dock hittills inte har

skett. Troligen beror det på att den har uppfattats som ett skiljetecken och som en del av inskriften. Detta är av allt att döma felaktigt, inte minst på grund av det stora avståndet mellan detta tecken och inskriftens sista runa (Källström 2007 s. 351, Åkerström 2013 s. 31). Att döma av Nordéns gipsavgjutning (fig. 7) är korsarmarna dessutom svagt kilformiga och smalnar av mot korsets mitt, vilket tyder på att det inte rör sig om ett skiljetecken utan om en annan symbol.

Datering

Ingelstadristningen antas tillhöra en tidig del av vikingatiden, men har fått skiftande dateringar. Sophus Bugge (i Brate & Bugge 1887–91 s. 305 f.) menade att den var äldst bland de svenska runinskrifterna ristade med den yngre runraden och att den tillhörde »Midten eller anden Halvdel af 9de Aarhundred» dvs. 800-talet. Brate, som tycks ha missuppfattat Bugges tidsangivelse, föreslår »900-talets förra del».² Nordén (1937 s. 153 f.) menar att Ingelstadhällen härrör från ungefär samma tid som den gotländska Roesstenen (G 40), och specificerar detta i en rubrik (s. 150) till 900-talet. I sitt otryckta manuskript (1948 s. 40) anger han dock en tidigare datering:

Ristningen kan helt allmänt dateras till 800-talet, möjligen 900-talet. Inblandningen av en äldre runtyp har paralleller på Rökstenen och Birkaamuletten, vilka båda snarast tillhöra tiden omkr. 800, något som kunde tala för, att Ingelstadristningen tillhör 800-talets förra del.

Johnsen (1968 s. 98) hänför inskriften till »ca 850 eller tidligere», en datering som Birkmann (1995 s. 282) har anslutit sig.

Det svärd som avbildas är av vikingatida typ och tycks ha trekantig svärdsknapp. Enligt Nordén (1937 s. 156) handlar om ett svärd av H/I-typ, en variant som kan dateras till perioden ca 870–975 (Androshchuk 2014 s. 171). Om det är denna svärdstyp som ristaren har velat återge, ger detta ett starkt stöd för att ristningen har tillkommit under 900-talet. På en direkt fråga har Fedir Androshchuk (e-post till mig 2017-04-13) påpekat att svärdsnappen på en av avbildningarna (avgjutningen i fig. 8) ger intryck av att kunna vara tredelad, vilket i så fall tyder på att det rör sig om en senare svärdstyp (typ Z, daterad till ca 975–1050, se Androshchuk 2014 s. 172). Tyvärr har jag inte haft möjlighet att granska denna detalj i fält och i den nuvarande uppmålningen ser svärdsnappen ut att vara trekantig.

I detta sammanhang blir även det likarmade korset till höger om den nedre runraden intressant, eftersom det ju kan tolkas som en kristen symbol. Detta innebär dock inte att ristningen automatiskt måste föras till 1000-talet och kristen tid, eftersom korsformiga amuletter som kan ha fungerat som förebilder har funnits i Sverige redan under tidig vikingatid. Dessutom är det likarmade korset en alldeles för enkel figur som givetvis har existerat långt tidigare.

² Denna missuppfattning av Bugges datering går även igen hos t.ex. Johnsen (1968 s. 136).

Runsystemet

Ingelstadiristningen är som nämnts ristad med kortkvistrunor det vill säga samma variant av den yngre runraden som bl.a. förekommer på den berömda Rökstenen (Ög 136) i Östergötland. Detta var det dominerade runsystemet i Sverige under 800- och 900-talen, vilket omkring år 1000 ersattes av de s.k. långkvistrunorna, som var den variant som brukades i Danmark under äldre vikingatid.

Runstenar och runristningar med kortkvistrunor är ytterst sällsynta och med undantag för Östergötland, Uppland och Gotland känner vi i regel bara en eller ett par inskrifter per landskap (se t.ex. Johnsen 1968 s. 109 ff., Källström 2013 s. 105 ff.). I vissa delar av landet saknas denna typ av inskrifter helt. Östergötland har sju inskrifter med kortkvistrunor (Ög 8, Ög 38, Ög 43, Ög 117, Ög 136, Ög 174, Ög N288) och landskapet är därmed ett av de rikaste med denna typ av inskrifter. Även om alla sju tillhör samma skrifttradition, finns det ingen som har helt identiska runformer, vilket kan ha kronologiska orsaker. Det mest framträdande draget i Ingelstadiristningen är att **t**- och **l**-runorna har övertvårande bistavar (ŧ, ʀ). I Östergötland förekommer denna variant av **t**-runan även runstenarna från Boberg (Ög 38) och Slaka (Ög 117). I övrigt är dessa typer mycket sällsynta, men de finns i några inskrifter på Gotland (t.ex. G 157, G 225) samt på Hogastenen i Bohuslän (Peterson 1992) och Tustenen (N 288) i Rogaland i Norge.

Ristningens placering

Ingelstadiristningen och Oklundaristningen i Östra Husby sn (Ög N288) är de enda kända exemplen där kortkvistrunor har huggits i fast håll, vilket också betyder att dessa ristningar befinner sig på ursprunglig plats. Detta är något mycket ovanligt inom den äldsta gruppen av vikingatida runinskrifter. I Sverige finns annars bara en enda runsten där vi kan räkna med detta, nämligen Bobergsstenen i Fornåsa sn (Ög 38). Alla andra svenska runstenar från denna tidsperiod är antingen funna i sekundära lägen eller flyttade.

Ingelstadiristningens placering är också mycket spektakulär ur en annan synpunkt. Den håll som den är huggen i finns i den sydvästra delen av ett uppskjutande bergsparti strax intill ett stup mot sydväst. Bergspartiet ligger endast 5 meter över havet och bör under vikingatid ha varit helt vattenomflutet och bildat en 60 × 150 m stor ö, där ristningen legat intill den västra stranden. Avståndet till närmast landmassa i väster bör vid denna tid ha uppgått till närmare en halv kilometer.

Inskriftens innehåll

Det är inte lätt att avgöra syftet med denna inskrift och det har till och med antagits att den endast skulle ha tillkommit för ros skull. Brate skriver exempelvis (i ÖgR s. 44) att »[d]et kan tänkas, att Solse härlett sitt namn från sol och roat sig att rista en sådan, och att sedan ock Dag velat visa sin idrott att rista runor». Brate utesluter dock inte att ristan av solfiguren kan röja spår av någon form av soldyrkan.

Även Nordén (1937 s. 157) frågar sig om ristningen är »utförd på lek» eller om »de två männen haft ett magiskt syfte», men han nämner att en Trefaldighetskälla ska ha funnits strax intill ristningen, vilket tyder på att han då lutade åt den senare förklaringen.

I sitt opublicerade manus till ett supplement till Östergötlands runinskrifter (1948) har Nordén en mer bestämd uppfattning. Han skriver där (s. 40): »Snarast vill det förefalla, som det varit två verksamhetslystna ungdomar, som roat sig med att hugga in detta på bergknallens topp», men tillägger:

Anmärkningsvärt är, att den som solbildens centrum tjänstgörande skålgropen är djupborrad. Dyliga djupborrade skålgropar förekomma åtm. på ett ställe i Östergötland och ha till sig knuten säggen, att man i äldre tid fyllt dem med krut och bränt av skott ur dem (jag hänvisar till mitt arbete *Östergötlands bronsålder*, s. 142). Huruvida någon forntida ceremoni framkallat djupborringen, vet man ej.

Den norske runologen Carl Marstrand (1952 s. 175) sammanställer ristningen med den gotländska Roesstenen (G 40), där han i ett av tecknen vill finna en urnordisk **d**-runa använd som ideograf för namnet *Dagr*. Denna inskrift tolkar han fantasifullt som »Dag hogg denne hest for godt år \mathfrak{D} » och menar att »begge innskriftene er ledd i en hednesk fruktbarhetskultus og åringsritus». Marstrand framhåller också att »Ingelstadrifningen er hogd inn i fjell på det høyeste punkt i egnen og på kanten av et bratt stup».

Långtgående spekulationer om sol- och fruktbarhetsmagi har även framförts av Heinz Klingenberg (1973 s. 252 ff.), som dessutom har ägnat sig åt avancerande talmagiska beräkningar, där talet 13 antas ha spelat en särskild roll (båda raderna innehåller just 13 runor).

Thomas Birkmann (1995 s. 281 f.), som är den som senast har behandlat ristningen mer utförligt, refererar de tidigare förslagen, men ger egentligen inga nya bidrag till förståelsen av texten. Beträffande innehållet står vi alltså fortfarande inför två valmöjligheter. Antingen handlar det om ett par personer som har roat sig med att rista runor och bilder i hällen utan några djupare tankar eller också har vi att göra med någon form av magiskt handlande. Att ristningen på vikingatiden var placerad på en isolerad ö talar kanske för det senare alternativet.

Slutord

Även om runristningens syfte fortfarande är höljt i dunkel, är Ingelstadrifningen en av Sveriges märkligaste runristningar. Den kombinerar inte bara text och bilder på ett unikt sätt, utan ger också exempel på mötet mellan två olika skriftsystem: den urnordiska runraden med rötter i 200-talet och de tidigvikingatida kortkvistrunorna. Dessutom är detta en av de få runristningar från äldre vikingatid som ännu befinner sig i den miljö där den en gång skapades. Ingelstadrifningens runologiska och kulturhistoriska värde går knappast att underskatta.

Magnus Källström

Docent, runolog

Referenser

- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Androschuk, Fedir, 2014: *Viking swords. Swords and social aspects of weaponry in Viking age societies*. Stockholm.
- Birkmann, Thomas, 1995: *Von Ågedal bis Malt. Die skandinavischen Runeninschriften vom Ende des 5. bis Ende des 9. Jahrhunderts*. Berlin & New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 12.)
- Brate, Erik & Bugge, Sophus, 1887–91: *Runverser. Undersökning af Sveriges metriska runinskrifter*. Stockholm. (Antiqvarisk tidskrift för Sverige 10:1.)
- Friesen, Otto von, u.å.: *Anteckningsbok III (UUB)*.
- Fritzner = Fritzner, Johan. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 1–3. 1886–1896. Kristiania. 4. *Rettelser och tillegg ved Finn Hødnebo*. 1972. Oslo, Bergen & Tromsø.
- G + nr = runinskrift publicerad i *Gotlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén, Sven B.F. Jansson och Elisabeth Svärdström. 1–2. 1962–78. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 11–12.)
- Johnsen, Ingrid Sanness, 1968: *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Oslo.
- Kjellberg, Johan Peter, *Brev till J. G. Liljegren den 7 december 1828*, i: J. G. Liljegrens samling, ATA.
- Klingenberg, Heinz, 1973: *Runeninschrift, Schriftdenken, Runeninschriften*. Heidelberg.
- Källström, Magnus, 2007: *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 43.)
- Källström, Magnus, 2013: *Vikingatida och medeltida skrifttraditioner. Några iakttagelser med utgångspunkt i det svenska runmaterialet*. I: *Futhark. International Journal of Runic Studies* 4. S. 102–128.
- Liljegren, J. G. 1833: *Run-urkunder*. Aftryck för Run-Forskningens Vänner. Stockholm.
- Liljegren, J. G., u.å.: *Fullständig Bautil*. 1–7. (Manuskript i ATA.)
- Lind, E. H., 1905–15. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala–Leipzig.
- Loman, Bengt. 1965. *Rökrunorna som grafematiskt system*. I: *Arkiv för nordisk filologi* 80. S. 1–60.
- Louis-Jensen, Jonna. 2006.
- Marstrander, Carl, 1952: *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet. Skrift og språk i folkevandringstiden*. I. *Danske og svenske innskrifter*. Viking 1952.
- N + nr = runinskrift publicerad i *Norges innskrifter med de yngre runor av Magnus Olsen et al*. 1–. 1941 f. Oslo.
- Nordén, Arthur, 1925: *Östergötlands bronsålder. Beskrivande förteckning med avbildningar av lösa fynd i offentliga och enskilda samlingar, kända gravar samt hållristningar*. 1. *Beskrivande förteckning med avbildningar av lösa fynd i offentliga och enskilda samlingar, kända gravar samt hållristningar*. Översikt. Uppsala.

- Nordén, Arthur, 1937: *Magiska runinskrifter. I: Arkiv för nordisk filologi* 53. S. 147–189.
- Nordén, Arthur, 1948: *Östergötlands runinskrifter. Supplement till Erik Brates »Östergötlands runinskrifter» utg. 1911–18.* (Manuskript i ATA, deponerat på Runverket.)
- Nordenskjöld, C. F. 1872: *Reseberättelse 1872* (ATA).
- Norrøn ordbok = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik, 2008: *Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad & Torp.* Oslo.
- NRL = Peterson, Lena, 2007: *Nordiskt runnamnslexikon. 5., rev. utg.* Uppsala.
- ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog, Københavns universitet. <<http://onp.ku.dk/>>
- ONRM = Stephens, George, 1866–1901: *The Old-Northern runic monuments of Scandinavia and England. 1–4.* London & København.
- Page, R. I. 1999. *An Introduction to English Runes. 2. ed.* Woodbridge.
- Peterson, Lena, 1992: *Hogastenen på Orust. I: Blandade runstudier 1.* Uppsala. S. 81–111. (Runrön 6.)
- SD = *Diplomatarium Suecanum/Svenskt diplomatarium 1–. 1829 ff.* Stockholm.
- SMPs = *Samlingar till Sveriges medeltida personnamn, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.*
- Sö + nr = runinskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36.* Stockholm. (Sveriges runinskrifter 3.)
- U + nr = runinskrift publicerad i UR.
- UR = *Upplands runinskrifter. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58.* Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6–9.)
- Wallman, J. H., 1821: *Brev till Jöran Adlerbeth den 16 oktober 1821* (Linköpings stiftsbibliotek, avskrift i ATA).
- Vg + nr = inskrift publicerad i *Västergötlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–70.* Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.)
- Åkerström, Hanna, 2013: *Interpunktion i runstensinskrifter från tidig vikingatid. Matsrupsats vt 2013.* Uppsala universitet.
- Ög + nr = runinskrift publicerad i ÖgR.
- Ög N + nr = runinskrift behandlad i Nordén 1948.
- ÖgR = *Östergötlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Erik Brate. 1911–18.* Stockholm. (Sveriges runinskrifter 2.)

